پەیوەندی نێوان زانست و ئیمپراتۆری

مەودای ڕۆژ چەندە لە زەوی دوورە؟ ئەو پرسیارە ئەستێرەناسانی سەردەمی کۆنی بەخۆوە خەریك کردبوو، بەتایبەت لەو دەمەوە کۆپێرنیکۆس ڕوونی کردبووە کە نەك زەوی، بەڵکوو ڕۆژ لە ناوەندی ئونیوێرزام جێی گرتووە. ئەو ئەستێرەناس و بیرکارەکانەی خۆیان بەو پرسیارەوە خەریك کردبوو چەندین وەڵامی جۆراوجۆریان بۆ دۆزیبۆوە. زانایان لە سەدەی ١٨ دا مێتۆدێکی گونجاویان بۆ پێوانی نێوان کۆرپەکانی ئاسمان دۆزییەوە. بە هەر چەند ساڵ جارێك پلانێتی وێنووس ئەگەر لە زەوییەوە سەیر بکرێ، لە سەر ڕۆژەوە تێپەڕ دەبێ. چ کاتێکی بۆ ئەو تێپەڕبوونە پێویستە، بەوەوە بەستراوەتەوە لە چ ناوچەیەکی زەویەوە ئەو چاوەدێرییە پێك دێ. ئەگەر ئەو چاوەدێرییە لە چەند قوڕنەی زەویەوە هاوکات بەڕێوە بچێ، زانایانی ئەو بوارە بە مێتۆدی زانستی دەتوانن مەودای مابەینی زەوی و ڕۆژ بە وردی دیاری بکەن.

ئەستێرەناسان دەیانزانی ئەو ڕووداوە ئاسمانییە لە ساڵەکانی ١٧٦١ و ١٧٦٩ بەڕێوە دەچێ. هەر بەو هۆیەوە لە قوڕنەی ئوروپاوە زانایان چەندین ناوەندیان بۆ چاوەدێری ئەو فێنۆمینە ئاسمانییە لە بەرنامەی خۆیاندا گونجاند. پسپۆران لە ساڵی ١٧٦١ دا ئەو ڕووداوەیان لە سیبیری، باکووری ئەمریکا، ماداگاسکار و باشووری ئەفریقاوە چاوەدێری کرد. لە چاوەدێری ساڵی ١٧٦٩ دا ناوەندی زانستی ئوروپا هەنگاوێکی زیاتری هەڵێناوە و چاوەدێری تا باکووری کانادا و کالیفۆرنیاش نارد. ناوەندی زانستیی Royal Society لەندەن هاتە سەر ئەو بڕیارە کە بۆ پێوانی مەودای نێوان ڕۆژ و هەتاو، ئەو کارە هێشتا تەواو نییە. بۆ بەڕێوەبردنی بەوردی ئەو کارە دەبوو تا باشووری ڕۆژئاوای ئەفریقاش چاوەدێر بنێردرێ.

ناوەندی زانستیی Royal Society لەندەن نە ترسی لە خەرجکردنی پارە بۆ ئەو کارە هەبوو و نە لە باری تواناییەوە بۆ درێژە پێدانی ماندوو ببوو. بەو هۆیەوە ئەستێرەناسی ناودار چارلز گریین "Charles Green"یان (١٧٣٥-١٧٧١) نارد بۆ تاهیتی "Tahiti". چالز گریین لە لایەن هەشت پسپۆریترەوە پشتیوانی دەکرا. لە ناویاندا گیاناس یۆزێف بانکس "Joseph Banks" (١٧٤٣-١٨٢٠) و دانیل سۆلاندر "Daniel Solander" (١٧٣٣-١٧٨٢) و چەند کەسی نەققاش بۆ کێشانەوەی ڕەسمی دوڕگە، گیا و ئاژەڵەکان لەگەڵیان وەڕێ کەوتبوون. ئەو چالاکییە، نوێترین کەرەسەی زانستی ئەو سەردەمەی بۆ تەرخان کرابوو. فەرماندەی ئەو گرووپە کاپیتێنیکی دەریایی بە ئەزموون بە ناوی جیمز کۆك "James Cook" (١٧٢٨-١٧٧٩) بوو. ئەو گرووپە ساڵی ١٧٦٨ لە ڕێی دەریاییەوە وەڕێکەوت و هەر وەك دانانی پلانەکە ساڵی ١٧٦٩ فێنۆمینی وێنووسی لە تاهیتییەوە چاوەدێری کرد و چاوی بەسەر دوڕگەکانی پاچیفیکدا گێڕا و ئوسترالیا و نیوزیلاند ی بینی و ساڵی ١٧٧١ بە کۆڵێك بەڵگەی ئەستێرەناسی، جوگرافیایی، هەواناسی، گیاناسی، ئاژەڵناسی و مرۆڤ ناسییەوە گەڕایەوە بۆ ئینگلیز. گرنگایەتی سەفەری دەریایی کۆك لە قیمەت نایە. بە دۆزراوەکانیان چەندین ڕێکخراوە و قۆناغی

www.rojhalat.de / www.bokan.de

جیاوازیان وەخەبەر هێنا. بە گێڕاوە و چێرۆکەکانیان فانتازیکردنی ئورووپاییەکانیان بۆ دۆزینی ئەو ناوچانە پێ هان دا.

ئەو سەفەرە گرنگاییەتییەکی زۆریشی بۆ زانستی پزیشکی هەبوو. نەخۆشیی سەیر و سەمەرەی ئەو سەردەمە بە ناوی سکۆربوت "Skorbut" کە لە کەمبوونی ویتامین "C" پێك دێ، بە شێوەیەکی بەردەوام زۆربەی مسافرانی سەر کەشتییەکان تووشی دەبوون. تووشبوان بەو نەخۆشییە لە سەرەتاوە بێ حاڵ دەبوون و چالاکیان کەم دەبۆوە و پووکی ددانیان دەستی بە خوێن لێهاتن دەکرد. دواتر ددانەکانیان دەکەوتن، بەشێکی زۆری لەشیان برینی تێدا پەیدا دەبوو، گەرمای لەشیان زیاد دەبوو و ئیتر نەیاندەتوانی دەست و قاچیان بجووڵێننەوە. هێزی دەریایی ئینگلیز بەهۆی نەخۆشیی سکۆربوت ژمارێکی زۆری سەرباز لە دەست دا. لە مابەین سەدەی ١٦ و ١٨ دا بە گشتی نیزیکەی ٢ ملیۆن سەربازی دەریایی بەهۆی ئەو نەخۆشییەوە گیانیان لە دەست دا. پزیشکانی ئەو سەردەمە چەندین بۆچوونیان بۆ دەرمانکردنی ئەو نەخۆشییە هەبوو و تاقیکارییەکی زۆریشیان بەو بۆنەیەوە کردبوو، بەڵام هەر هەموو کارەکەیان ناسەرکەوتووانە مایەوە: مسافرانی کەشتی هەر وەك پێشوو وەك مێشوولە لەناو دەچوون.

ساڵی ١٧٤٧ پزیشکێکی ئینگلیزی بە ناوی جیمز لیند "James Lind" (١٧١٦-١٧٩٤) تاقیکارییەکی لەسەر سەربازانی دەریایی تووشبوو بە نەخۆشیی سکۆربوت بەڕێوەبرد. نەخۆشەکانی بەسەر چەند گرووپدا دابەش کرد و بە هەرکام لە گرووپەکان میوە و گیای تەیبەتی بۆ خواردن بۆ تەرخان کردن. دوای ماوەیەك ئەو گرووپەی میوە و گیای ویتامین "C" یان خواردبوو، حاڵیان بەرەو باشی دەڕۆیی.

بەڵام سەفەری دەریایی کۆك لایەنێکی ڕەشیشی هەبوو. کۆك خۆی تەنیا مرۆڤێکی بە ئەزموونی دەریایی و جوگرافیا ناس نەبوو، بەڵکوو ئەو ئەفسەرێکی ناو هێزی دەریایی ئینگلیزیش بوو. کشتییەکی بە سەربازی بەئەزموون و تۆپی شەڕەوە ڕازاندبۆوە و زانیارییە زانستییەکانی کۆی کردبۆونەوە لە ڕوانگەی سیاسی و نیزامییەوە گرنگایەتییەکی زۆریان پێ دەدرا. زەفەر بردن بەسەر نەخۆسشی سکۆربوت لە لایەکەوە و ڕازاندنەوەی کەشتی دەریایی بە چەك و تەقەمەنی نوێ لەولاوە ئەو ئیمکانەیان بۆ هێزی دەریایی ئینگلیز پێکهینا کە بتوانن لەشکری نیزامی خۆیان بۆ هەر ناوچەیەکی ئەو هەردە ڕاگوێزن. کۆك بۆ داگیرکردنی دوڕگەکان، بەتایبەت دوڕگەکانی ئوسترالیا لە لایەن هێزی نیزامی ئینگلیزەوە لە شارەزایی خۆی کەڵکی وەرگرت. هەروەها بە هەمان شێوە زۆربەی ناوچەکانی باشووری ڕۆژئاوای ئەفریقاش کەوتنە ژێر فەرمانی ئینگلیزەوە.

سەدەیەك دوای سەفەری دەریایی کۆك ملیۆنان مرۆڤی ئورووپایی بەهۆی بە کلۆنی کردنی وڵاتەکەیان، کەوتنە گیانی ئینسانەکان و تووناکردنی کولتوور و رێ و ڕەسمیان و کانزا سرووشتییەکانیان بە تاڵان بردن. ٩٠ لە سەدی کۆمەڵگای مرۆڤی ئەو وڵاتانە تێکڕووخا و ئەو کەمینەیەی توانیشی درێژە بە ژیانی بدا، لە لایەن سیستەمی ڕاسیستیی وڵاتە زۆردارانەکانەوە تووشی ژیانیکی تاڵ و بێ بەزەییانە هاتن.

بۆ مرۆڤی کۆنی ئوسترالیایی "Aborigines" کە نیزیکەی ٤٠ تا ٦٠ هەزار ساڵ لەو ناوچەیە ژیاون، و هەروەها بۆ مرۆڤی نیوزیلاند "Maoris" سەفەری دەریایی کۆك کارەساتێکی بۆ بەدیاری هێنان کە تا ئەمڕۆش نەیانتوانیوە خۆی لی ڕزگار کەن. لەوانیش خراپتر بەسەرهاتی مرۆڤی دانیشتووی تاسمانی "Tasmanien" بووە کە دوڕگەیەکیتری ئوسترالیایە. دوای ژیانی دەهەزاساڵەی تەنیایی و بێ پەیوەندیی بە دنیای دەرەوە، سەد ساڵ دوای سەفەری کۆك بە تەواوی ئەو خەڵکە توونا کران.

ئایا سەفەری دەریایی کۆك تەنیا سەفەرێکی زانستی و بۆ کۆکرنەوەی زانیاریی نوێ بووە کە چاوەڕوان نەکراو سرنجی هێزدارانی بۆ لای خۆی ڕاکێشاوە؟ یاخود هەر لە سەرەتاوە سەفەرێکی نیزامی بووە و بە مەبەستی داگیرکردنی ئەو ناوچانە بەڕێوە چووە؟ هەردوو پرسیارەکان دەکرێ بە بەڵێ وەڵام بدرێنەوە. شوڕشی زانستی و ئیمپریالیزمی نوێ دووبەری قرووشێکن. ڕەنگە بەشدارانی نیزامی وەك کۆك و گیاناسی وەك یۆزێف بانکس "Joseph Banks" نەیانتوانیوە جیاوازی نێوان زانست و ئیمریالیزم لێك کەنەوە.

درێژەی هەیە ...